

KATONA CSABA

A SZERENÁD A 19. SZÁZADI BALATONFÜREDEN

Krúdy Gyula, aki a tiszántúli Nyírség szülötteként lett a Balaton szerelmese, alább idézett Cilinder c. írásában a füredi fürdő hangulatának megváltozását örökítette meg. E novellában – aligha véletlenül – fontos szerepet kapott a szerenád is: „Szeptemberben pedig, midőn már megritkult a fürdővendégek koszorúja, csupán a szerelmesek és nagyon öreg emberek maradtak még itt egy-két éjszakára, Surray Edmund, aki mindenben szerette megelőzni korát, egy délben cilinderkalapot tett a fejére. [...] Egy este Veszprémből elhozatták a gavallérok a cigánybandát és az angol himnuszt játszották egész éjszaka Fruzsina ablaka alatt, miután a cigányok más idegen nótát nem tudtak. Így verték meg a magyarokat egykor régen Füreden.”¹

A magyarországi fürdőkön a közönség szórakoztatásában nagy szerepet játszott a 19. század egészében a zene, ami természetesen nem csupán a szerenádokat jelentette. A fürdőhelyeken ún. „magyar” vagy „német” zenét játszottak. Ezek közül az első gyakorlatilag a cigányzenekarokat takarta, míg az utóbbi elnevezéssel a rezesbandák repertoárját illették. Eötvös Károly – a rá olyannyira jellemző eltúlzott hazafiassággal – ekként írta le a füredi német muzsikusokat: „Hoznak tehát Ausztriából és Csehországból muzsikust. Valamennyinek nagy haja, szemüvege és kottája van. Háromszáz forint fizetést kap évenként s szabad élvezést a kanonok urak asztalhulladékán. Ötven esztendeig legyen is ott: magyarul meg nem tanul. De a fia már mindnek jó magyar.”² A valóság ennél természetesen jóval árnyaltabb volt, az ún. német zene nagyon is kedvelt volt Magyarország fürdőhelyein is, így pl. az egyik legismertebb fürdői „sláger”, a Herkulesfürdői emlék c. művet egy Patzeller Jakab Mária néven ismertté vált úr írta.

Ugyanakkor a cigányzenészek korántsem csak jellegzetes magyar darabokat vagy autentikus cigányzenét játszottak, hanem igen gyakorta – a kor divatjának megfelelően – keringőt, polkát stb. is húztak. Idézzük pl. Pap Gábort 1823-ból: „Azonnal megszólamlott egy cigánybanda, amely úgy látszott, az istentisztelet végét már békétlenkedve várta. Lengyelen³ kezdték szokás szerint a muzsikát és utána mindjárt a mi Lavottánknak⁴ egy szomorkodó magyarját⁵.”⁶ Harminc évvel később – 1855-ben – sem volt másképp, amint azt pl. a Pesti Napló tudósítójától, Bulyovszky Gyulától megtudhatjuk: „A sétányon már reggel 6 órakor megpendítik ébresztő-

jüket a Farkas testvérek,⁷ keringő, polka, Füredi emlékek⁸ és ez így tovább megy fáradhatatlanul ebédnél, a színházban, vacsoránál, melyet éjjeli tartó táncok követnek.”⁹

A promenádon a zenét a fürdőigazgatóság által az idényre szerződött zenekarok szolgáltatták. Füreden több neves muzsikos – pl. Bihari Mihály (1764–1827) és unokája, Farkas Mihály¹⁰ (1829–1890) – is rendszeresen játszott. Volt kifejezetten Füredhez kötődő fürdői zene is (amit éppen Farkas írt, gróf Csáky Sarolta kisasszonynak ajánlva): „... a Biedermeier-terméshez tartozik a Balatonfüredi Emlék, Búcsúzó néven ismert igen érzelmes dal, melyet nagyanyáink erre a szövegre énekeltek: »Képeddel alszom el, / Képeddel ébredek, / Kimondhatatlan az, / Mit érted szenvedek. Stb.« [...] Különlegesen füredi dal, mellyel a fürdői cigányzenekar augusztus végén elbúcsúzik a jövő évadig. Először az egész zenekar játssza. A másodszori játékból eltávozik a flótás, a klarinétos, a harmadikból a szekund, majd elmennek a nagybögős, a kisbögős, a kontrások, végül csak egy szál prímás marad és játssza a búcsúdalt, a régi dalt, az álmodó nagy tónak, belesírva a hallgatag nagy estbe. [...] Régen így volt. Nem tudom most így van-e? Farkas Miskáék húzták azt régen.”¹¹

A 19. századi fürdői cigányzenének a közvélemény előtt tán legismertebb formája azonban a szerenád. Kevésbé tudott azonban, hogy az ablak alatt játszott éjjelzene nem csupán a szerelem, hanem a tisztelet jele is lehetett. Természetesen a kettő nem feltétlenül zárta ki egymást, de először is lássunk néhány példát kizárólag az utóbbira. 1861-ben az idény első szerenádjával a vidám fürdővendégek többek között a jeles füredi fürdőorvos, Orzovenszky Károly¹² feleségét tisztelték meg, majd néhány nappal később ugyancsak éjjelizenét adtak a Lichnovszky hercegi család egy Füreden időző tagjának, majd egy Hegedüs nevű kanizsai ügyvédnek és Inkey Ádám képviselőnek is.¹³ Aligha igényel részletes bizonyítási eljárást, hogy egyik esetben sem a szerelmüket óhajtották kifejezni az éji zenét húzó urak. Későbbi példák is szép számmal akadnak, így 1873-ban Táncsics Mihály Eszter leányát és férjét, Csorba Gézát üdvözölték ekképp a fürdőn közös naplójuk tanúsága szerint: „Ma reggel igen kellemes meglepetésben részesültünk. Ti. ablakunk alatt szólt a zene. Üdvözölni jöttek minket.”¹⁴

A szerenádok kétségtelenül mindennaposak voltak a nyári Füreden, szervesen hozzátartoztak a fürdő életéhez. Hogy mennyire, azt ugyancsak érzékletesen fogalmazta meg gróf Zichy Géza, aki a 19. század derekán, 16 éves korában egy vadászbalesetet követően – amelyben fél karját elvesztette – testileg-lelkileg felépülni utazott Balatonfüredre. Finom humorral így írta le ottani életvitelét: „Bohó, zajos élet kezdődött, bálók, csónakázások, szerenádok, színház stb. voltak napirenden. [...] Szórakozásaim és mulatozásaim aggodalmas méreteket kezdtek öltetni, a kúra igen jól sikerült.”¹⁵ Az ifjú gróf – később egyébiránt a budapesti Operaház zenei intendánsa és fél karja dacára Európa-szerte ismert zongorista – nem tévedett. A „kúra” ugyanis olyannyira jól sikerült, hogy édesapja – hírévé fia fürdői életvitelének – táviratban rendelte haza a fürdőről...¹⁶

Ugyancsak jellemző adalékként értékelhető, hogy még Noszlopy Gáspár, a „19. század legbátrabb embere”, ez az elhivatott szabadságharcos akkor, amikor 1849 augusztusában Füredre hajózott követőivel Somogy vármegyéből, tekintélyes számú vendéget talált a fürdőn, akik bizony még ekkor is élvezetüket lelték a zenében. Noszlopy testvére így írt erről: „Volt tánc, zene és egyéb szórakozás. [...] Mintha előérzetük sugallta volna, hogy magukat részegítő örömeknek adják át, mert utoljára van szerencsájük e honi paradicsom látásában örvendeni.”¹⁷

Az éjjeli zenét illetően feltétlenül külön említést érdemel a 19. századi Füred híres-hírhedt alakja, a ma már Jókai, Krúdy, Eötvös Károly és mások révén irodalmi alakká nemesülő Bizay Mihály, a nemzet bárója.¹⁸ Porzó (Ágay Adolf) egyebek mellett ezeket jegyezte fel róla: „Működésének főterét azonban Balaton-Füred szolgáltató. Egykor, midőn még nagyobb volt a fogékonyság pozsgásabb tréfa iránt, rendezett ő nem minden elmésség nélkül nyáron is farsangi bolondériákat vízen és szárazon, éjjeli zenét fura figurákkal. Mezei virágfüzérékkel ékesítette föl művészek ajtaját, úgy, hogy a szobájába vagy be nem mehetett, vagy onnan ki nem jöhetett az ünnepelt.”¹⁹

Ámbár a fürdői mulatozás legszelelőbb válfajához tartoztak a szerenádok, néha bizony előfordult – amint a Bizayra vonatkozó fenti idézet azt sejtetni engedi –, hogy

azok tivornyába csaptak át. Az bizonyos, hogy egyre inkább zavarták az éjjel pihenni vágyó részét a fürdőközönségnek, ezért aztán az éji zenéket a fürdőbizottság idővel szabályozni volt kénytelen: „Éji zenét 10 órától adni nem szabad. Kivételt képeznek az előre bejelentetett és engedélyezett bálók.”²⁰ Pedig az állandó panaszok miatt már 1853-ban írásban tett ígéretet a fürdővezetőség: „Gondoskodva lesz, hogy a betegek éji nyugalma semmi lármás multság által ne zavartassék.”²¹ 1873-ban azonban Táncsics Eszter és Csorba Géza nyugalma még mindig zavarta a zene, igaz épp az Anna-bál éjszakáján: „A quade roblee²² éppen ablakunk elé lett fölállítva. Lárma és zaj folytonos növekedést mutattak volna a hangmérőn.”²³

Végül lássunk egy hosszabb, ám feltétlenül hiteles leírást egy olyan hölgytől, aki maga is kapott éji zenét hódolójától. Slachta Etelkát,²⁴ az édesanyjával Füreden nyaraló soproni leányzót érte az a megtiszteltetés 1841 szép nyarán, hogy udvarlója – későbbi férje – Szekrényessy József²⁵ megjelent ablaka alatt néhány cigányzenésszel. Mivel Slachta Etelka a szorgos naplóírók közé tartozott, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy megtudhatjuk, miként élte át a neki hozott éji zenét a leány: „Egyszerre szunnyadozásomból kimondhatlan édes hangok ébresztenek fel – felülék – hallgatózék – szerenád vala. Anyám is már ébren vala félkedvetlenül, hogy álmában háborították. [...] Az ablakot kinyitám. – »Miért? Hisz úgy is hallhatod?» – »Igen, de én látni is akartam, látni ki azt hozá.« Mert valóban galanti²⁶ udvarlóim mindenikére eshetett sejtésem. Az ablakot betevém, de nem csukám. Ama kimondhatlan fájdalmas érzetű polonézt játszák párizsi cigányaink, oly édesen, oly búsan, mintegy beköszöntőül, a hangok majd hízelegve, majd fájdalmasan hatottak fel.

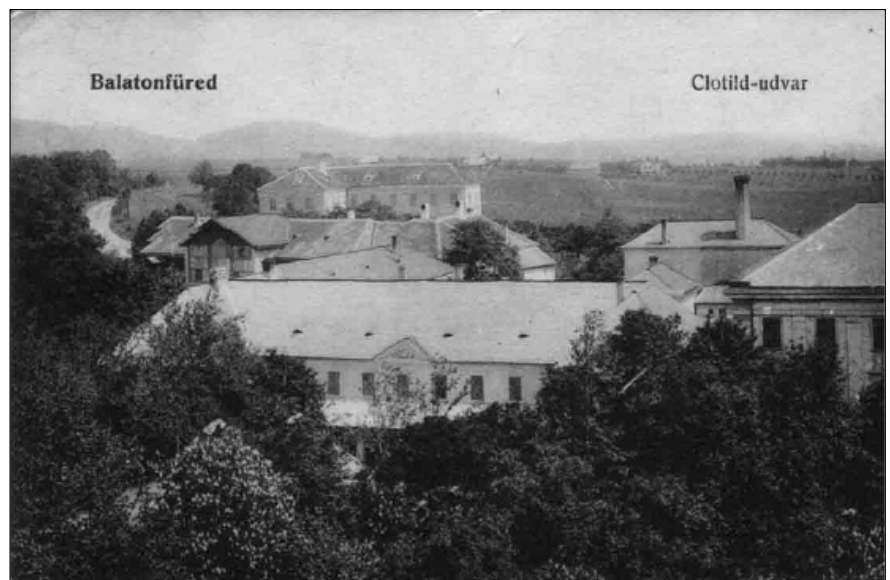

Szívem hallhatóan dobogott; alig mertem lélegzeni, indulatos ábrándjaim után, belső tusáim, harcaim, az oly dús eseményű nap után – még ez is! Füreden az idén először nekem hozatik szerenád – még eddig senkinek sem hoztak –, tehát ebben is én [vagyok], leginkább kiüntetve. Ezt követé *ouverture*²⁷ Normából.²⁸ Anyám elaludt. Csendesen tapodva csúsztam a pamlaghoz, az asztal fiókját nesz nélkül kihúzá, s a szemüveget kivevém; kinyitám most ablakom, az iplagot²⁹ csendesesen egy kissé félre tolám, s az így nyert résen lövellém fürkésző pillantásom le. Az ablak alatti kertecskében felállítvák barna hangászink. Minden halálcsendesesen; alig mertek hangolni, s az éj szent csendét az édes, harmóniateli hangokon kívül egyetlen szó, de még csak susogás sem hasítá. Harmadik darab *Egressy*³⁰ kimondhatatlan édesbús »kesergője« vala; valóban úgy játszva, mint Józsi³¹ még soha sem játszott jobban – mintha ő is áthatva lett volna azon érzéstől, szívem meglágyítani, bús érzésit a viszonzatlan szerelmet hozónak lefesteni. Ezt követék a kellemes *Reménysugarak*³² erre a bájos *Riquiqui*,³³ erre a kedves polka, s most *A Portici néma*³⁴ *ouvertureje*, s záradéku *Rákóczi indulója*. Minden mintegy elővarázsolva; nem leheté itt *indiquant*³⁵ szótatot hallani; minden már előre megrendelve volt! De ki a hozó? A kerten kívül, egy alak állott. Két más alak közelede most – ezek felé tartott most az első – de még csak susogást sem hallhattam. Azonban az első alak cigarrót³⁶ szítt – ennek világánál ösmerék *Székényessyre*. A másik kettőt ki nem vehetém. Csillagos volt az éj, de mégsem világos. Midőn a zenének vége vala, a hangászok a hegynek mentek le, a három alak együtt susogott s a mellékkapunak tartott. Kinyitám az iplagot – ismét minden csendes vala –, szemeim a csillagok milliárdjára tapadt. Hirtelen szél támadt, sötét felhőket úsztatott az égre s a messze láthatáron, egy pár villám kígyózott könnyen le – felingerült helyzetemben kedvem vala ebből jóslatot húzni. Nyilván *Székényessy* – *ne dissimulons pas*³⁷ – hívém, hogy ő hozá a szerenád – s az ég utána beborul. Nekem hozzon ez borút, vagy csak neki? [...] Még soká néztem ki az éjbe – nem tudtam, örvendjek e, vagy búsuljak?»³⁸

Etelka később természetesen megpróbálta kideríteni, hogy ki is volt az éji zene megrendelője – ki máshoz fordulhatott volna, mint a zenészekhez: „*Tercsi biztatásomra*

– valljon hazudand-e a cigány –, kérdé az egyik barnát, ki csináltatta tegnapelőtt a zenét a *Glaserháznál*?³⁹ – »Nem tudom.« – volt a válasz – »Tán Józsi tudja.« – »Ő csalfa!« A *cimbalmos előttem ült, s egyre gyönyöködtete szólóival melyeket, pour son amusement*⁴⁰ játszott.»⁴¹ *Székényessy*, aki nem vállalta nyíltan, hogy ő adta a szerenád, később – *Etelka jelenlétében* – arról érdeklődött *Slachtaék szobalányánál* –, hogy miként aludt *Etelka édesanyja*, a báróné: „*Már ma a kávéházba hallám, hogy Glasernál éji zene vala.*” Most *Resit* kérdezvén, hogyan aludt a bárónő ma éjjel, ennek válasza: „*Nem a legjobban, mert álmában háborították a kisasszonynak hozott éji zene által!*”⁴² Az *Etelkának* adott szerenád történetét pedig zárjuk le egy érdekes adalékkal, a cigányoknak fizetett honorárium összegével, köszönhetően annak, hogy a naplóíró leány megtudta, mibe is került *udvarlójának* a szerenád: „*Pénteken Casimir*⁴³ *mondá Székényessyhez:* – »*Hallom, éji zenét kaptál?*« – »*Én-e? Szép nevetés ges volna! Ugyan nem is tudnám, ki csináltatna nekem zenét, de valóan kívánnám tudni, kit illetett a zene közelemben!*« – »*Hát téged! A cigányok tisztelkedni akartak előtted.*« – »*Megköszönném! E tiszteltetés 10 pengőmbé kerülne!*«”⁴⁴

Végezetül – ismét visszatérve az időben egy konkrét példa erejéig 1861-be⁴⁵ – fontos megemlíteni, hogy a zene a politikai jellegű megmozdulásoknak is fontos része volt. Ebben az évben július 11-én Füredre érkezett az 1848–1849 után 1861-ben először összehívott országgyűlés alsóházának elnöke, *Ghiczy Kálmán*.⁴⁶ Programját azzal kezdte, hogy *Inkey Ádámmal* és *Nyáry Pál* szolgabíróval megtekintette a színház esti előadását, majd ezt követően fáklyás tömeg vonult *Ghiczy szállásához* a zenészek kíséretében, akik a *Rákóczi-indulót* játszották. A

Szózat eléneklése után Hertelendy Károly, „Zala megyei éltes földbirtokos, a fürdői és színház bizottságnak érdemtelen tagja” mondott beszédet, amelyben köszöntötte Ghiczyt. Ismét a Szózat következett, majd „Vezérle nevezetű pesti jogász, a fiatalságnak fénycsillaga” tartott szónoklatot. Ekkor Ghiczy megjelent szállása ablakában: „Legnagyobb leve a csend – mindenki látá, miként az ország elnöke kíván szót emelni. Még a lombok levelei sem suhogának.”⁴⁷ Ghiczy úgy fogalmazott, hogy az őt

ért megtiszteltetés valójában az országgyűlésnek szól: „... válságos időket élünk, [...] a legnehezebb feladat [...] az országgyűlésnek jutott: mely hazánk javát s boldogságát a fegyveres erő és hatalom ellenében csupán a jogosság erkölcsi fegyverével védheti.”⁴⁸ A „roppant néptömeg” éljenzéssel fogadta Ghiczy beszédét. A felvonulók végül Kisfaludy Sándor szobrához mentek,⁴⁹ ahol további beszédeket követően végül a lassan elégő fáklyákat halomba rakták, miközben a zenekar a Himnuszt játszotta.

1 KRÚDY GYULA: Cilinder. Uő: Szerenád. Válogatott elbeszélések, 1912–1915. Vál.: BARTA ANDRÁS. Bp., é. n. [1979] (Krúdy Gyula művei) 263.

2 ÉÖTVÖS KÁROLY: Balatoni utazás. Szerk.: SZALAY KÁROLY. Bp., 1982. (Magyar Hírmondó) I. köt. 96.

3 Azaz polkán.

4 Lavotta János zeneszerző, a magyar verbunkos zene neves képviselője.

5 Azaz csárdását.

6 Történetek a mai időkől. Összeszedte: PAP GÁBOR. I. köt. Székesfehérvár, 1823. 87. (Az idézeteket a mai magyar helyesírásnak és központozásnak megfelelően közlöm a könnyebb érthetőség kedvéért. – K. Cs.)

7 Győri cigányzenész testvérpár.

8 Dalcím – lásd alább.

9 BULYOVSKY GYULA: Balatonfüredi képek. Pesti Napló, 1855. aug. 29. Idézi: ZÁKONYI Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988. 199.

10 Farkas személyére nézve számos adalékot hoz legújabbán: NÉMETH ÁKOSNÉ: Kassai Vidor színész füredi élményei az 1860-as években. Füredi História, 5. (2005) 2. sz. 3–5.

11 KÖVESKUTI JENŐ: A Balaton a dalban és zenében. Balatoni Kalauz. Szerk.: WLASSICS TIBOR. Bp., 1925. 56.

12 Orzovenszky Károly a 19. századi Füred egyik legkiválóbb fürdőorvosa volt. Rövid életrajza legújabbán: Balatonfüred emlékjellei. Szobrok, emlékművek, emléktáblák, emlékfák, síremlékek. Főszerk.: BÁNDI LÁSZLÓ. Balatonfüred, 2004. 58.

13 Hírharang. Balaton-Füredi Napló, 1. (1861) 7. sz. 55.

14 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója. Szerk.: BUZA PÉTER. Bp., 1994. 58.

15 ZICHY GÉZA: Emlékeim. I. köt. Bp., 1912. 120.

16 Zichy Géza balatonfüredi fürdőzésére nézve (fent említett emlékiratain kívül): KATONA CSABA: A szórakozás legális és illegális formái Balatonfüreden: éji zene, multság, szerencsejáték, prostitúció. Hedonizmus. Fel. szerk.: BANA JÓZSEF. Győr, 2001. (Győri Tanulmányok, 25.) 17–28.

17 NOSZLOPY ANTAL: Az 1848–49-ki dunántúli önvédharc pótrajzául az általános magyarkori önvédharc történetéhez. Másolat. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred. 192.

18 Bizay személyére nézve: KÖHN DÁVID: A nemzet bárója (Viszsaemlékezés Bizay Györgyre [sic!]). Uő: Az élet alkonyán: visszaemlékezések. Gyula, 1937. 219–224.; KATONA CSABA: A „nemzet bárója”, aki már életében legenda lett. Homo ludens I. Fel. szerk.: BANA JÓZSEF. Győr, 2002. (Győri Tanulmányok, 26.) 35–46. A gyulai eredetű Bizay származására, illetve 1848–49 előtti – jórészt ismeretlen – tevékenységére nézve Békés vármegye közgyűlésének iratanyaga tartalmaz értékes adatokat: Békés Megyei Levéltár. Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai. IV. A. 1. b. 1911/1825, 1926/1825. Az iratanyag rendelkezésemre bocsátásáért Erdész Ádám kollégámnak, a Békés Megyei Levéltár igazgató-helyettesének tartozom köszönettel. – K. Cs.

19 PORZÓ [ÁGAY ADOLF]: PORZÓ (ÁGAI ADOLF): Utazás Pestről Budapestre 1843–1907. Bp., 1908. 343.

20 JALSOVICS ALADÁR: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva. Bp., 1878. 69.

21 ORZOVENSKY KÁROLY: Orvosi jelentés 1856-ki Balaton-Füredi fürdő-évszokról. Pest, 1857. 3.

22 Nagyméretű, négyszögletes, több részből összeszerelt emelvény, amint a zenekar játszott (francia).

23 Táncsics Eszter és Csorba Géza, i. m. 65.

24 Slachta Etelka személyére nézve: Zadjeli Schlachta Etelka soproni naplója 1838–1842. S. a. r. és jegyz.: CSATKAI ENDRE. Sopron, 1943. 1–155.; KATONA CSABA: Napló és írója. Egy lány balatoni „szerelmei” 1841-ben. Női sorsok a történelemben. Fel. szerk.: MÓZER IBOLYA. Szombathely, 2002. (Partes Populorum Minores Alienigenae, 7.) 201–230.; KATONA CSABA: Slachta Etelka soproni úrileány balatonfüredi nyara 1841-ben. Füredi História, 5. (2005) 2. sz. 2–3.

25 Szekrényessy József ügyvéd, Széchenyi István gróf korábbi joggyakornoka, a Nemzeti Casino és a Pesti Lovaregylet első titkára. Az ő és Slachta Etelka házasságából született Szekrényessy Kálmán, aki elsőként úszta át a Balatont Füred és Siófok között. 1880. augusztus 29-én.

26 Udvarias (francia).

27 Nyitánya (francia).

28 Vincenzo Bellini operája.

29 Spalettát.

30 Egressy Béni, a Szózat zeneszerzője.

31 A muzsikus cigányok prímása.

32 Joseph Lanner keringője.

33 Dalcím.

34 A portici néma (Der Stumme von Portici) Daniel-Francois-Esprit Auber főműve.

35 Rámutató – itt: irányító, a zenét kérő (latin).

36 Cigaretta (olasz).

37 Ne titkoljuk, ne színleljünk (francia).

38 KATONA CSABA: „Menj, menj leány, vegyülj a multság zajába...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (2. rész). Soproni Szemle, 56. (2002) 3. sz. 260–262.

39 A Glaser-ház a főleg Krúdy balatoni novellái révén híressé vált Esterházy fogadót takarja, amelyet ekkor bérlőjéről – Glaser (Glázer) Lipót – hívtak így a kortársak. Slachta Etelka és édesanyja itt szálltak meg.

40 A maga szórakozására (francia).

41 KATONA CS.: „Menj, menj leány, i. m. 267–276.

42 KATONA CS.: „Menj, menj leány, i. m. 267–276.

43 Inkey Kázmér.

44 KATONA CSABA: „Menj, menj leány, vegyülj a multság zajába...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (3., befejező rész). Soproni Szemle, 56. (2002) 3. sz. 338.

45 Az abban az évben erősen átpolitizált fürdőidény eseményeire nézve: KATONA CSABA: A balatonfüredi nyár – anno 1861. Pannon Tükör, 6. (2001) 2. sz. 12–23.

46 Hírharang. Balaton-Füredi Napló, 1. (1861) 6. sz. 45.

47 Hírharang. Balaton-Füredi Napló, 1. (1861) 6. sz. 45.

48 Hírharang. Balaton-Füredi Napló, 1. (1861) 6. sz. 45.

49 A szoborra nézve: FÁRA JÓZSEF: Kisfaludy Sándor balatonfüredi két szobra. Zalaegerszeg, é. n. [1938] 1–8.; PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Kisfaludy Sándor szobrának felavatása Balatonfüreden 1860. június 11-én (Adalékok az irodalmi kultusz kialakulásához) Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 19–20. Veszprém, 1993–1994. 519–534.